

Jakub Niedźwiedź

DANIELIUS NABOROVSKIS IR XVII AMŽIAUS VILNIETIŠKIEJI TEISMINIAI NARATYVAI¹

Anotacija. 1639–1640 m. įvyko konfliktas tarp evangelikų reformatų (kalvinistų) ir katalikų. Jo pasekmė buvo karaliaus teismo sprendimas iškeldinti evangelikų reformatų bažnyčią už miesto sienų. Vienas iš pagrindinių tų įvykių veikėjų buvo Danielius Naborovskis (Daniel Naborowski, 1573–1640) – poetas, diplomatas, vienas iš Vilniaus evangelikų reformatų vadovų ir Vilniaus pilies teismo teisėjas. Straipsnyje aptariami 1639–1641 m. dokumentai, kurie liudija abiejų pusių teisinę kovą. Pagrindinis straipsnio autoriaus tikslas – atskleisti tų dokumentų retoriškumą. Juose naudojamos mokyklinėms retorikos pratyboms (*progymnasmata* arba *praeexercitamina*) būdingos retoriškos priemonės. Viena iš dažniausių tuose dokumentuose pasitaikančių retorinių figūrų – perdėjimas (*exaggeratio*), būdinga ir koncepto principu pagrįstai tuometinei Naborovskio poezijai. Tokio retorikos naudojimo teismo dokumentuose rezultatai yra skirtingos, kai kada viena kitai prieštaraujančios tikrovės interpretacijos.

Reikšminiai žodžiai: retorika; Vilnius, XVII a.; Danielius Naborovskis; kalvinistai; evangelikai reformatai; kontrreformacija.

Reikia gerai įsižiūrėti į Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios vakarinį fasadą, kad pamatytum, jog polichromijos likučiai viduriniojo aklinojo lango nišoje vaizduoja šios šventovės globėją su sparnais ir sutrypto

¹ Straipsnis parašytas įgyvendinant tyrimų projektą *Vilniaus literatūrinė kultūra iki 1655 metų*, finansuojamą Lenkijos Respublikos Mokslinių tyrimų komiteto lėšomis (dotacijos Nr. 1 H01C 073 26).

šėtono liekanomis. Šis paveikslas greičiausiai buvo nutapytas apie 1626 m., – kaip tik tokia data, išlipdyta iš stiuko, matyti pusapvalėje fasado viršūnėje.

Kiek daugiau nei dvidešimčia metų vėliau ir maždaug aštuoniais šimtais kilometrų įpiečiau vienas Krokuvoje ar jos apylinkėse gyvenęs katalikas savo *silvoje*² apibendrina Vladislavo Vazos karaliavimo laikotarpi, iš eilės nurodydamas svarbiausius kiekvienų jo valdymo metų įvykius. Ties 1640 m. data jis, neslėpdamas pasitenkinimo, parašė:

Vilniuje Didįjį Ketvirtadienį liuteriai įžeidinėjo katalikus ir vienuolius, ir Universiteto studentus, niekindami mūsų šventąjį katalikų tikėjimą; dėl to jie buvo iškviesti į Seimą ir pelnytai nubauti, ir buvo įsakyta vienus jų maldos namus nugriauti, ir studentai tuoj pat juos nugriovė.³

Tų dviejų praeities pėdsakų – pastabos Mažosios Lenkijos gyventojų užrašuose ir beveik nusitrynusios polichromijos – iš pažiūros niekas nesiejia, išskyrus nebent tai, kad jie abu savaip atspindi XVII a. Vilniaus gyvenimą. Tačiau kiti dokumentai rodo, kad ryšys tarp jų kur kas glaudesnis, nei būtų galima tikėtis. Viena iš sąsajų – Danieliaus Naborovskio asmuo; tiesa, įvykiuose, apie kuriuos čia kalbama, poetas atliko tik antraeilį vaidmenį.

1640-ųjų pavasarį kitas autorius, kur kas daugiau už aną Mažosios Lenkijos kataliką nutuokęs apie savo aprašomus įvykius, nes pats buvo jų dalyvis, pažymėjo: „[1640 m.] *Die 27 Januarii*⁴, šeštadienį, inkvizicija⁵ šventykoje ir p. Naborovskio name.“ Šis įrašas – dalis

² *Silva rerum (lot.)* – rankraštinė bajoro namų knyga, įvairenybių albumas (*vert. past.*).

³ „W Wilnie w Wielki Czwartek lutrzy despekty wyrządzałi katolikom i zakonnikom, i akademikom, na kontempt wiary naszej świętej katolickiej, o co na sejm beli pozwani i słusznie pokarani, i zbór znieść jeden precz kazano, i studenci zaraz znieśli zbór.“ (Šaltinis: *Żywoty królów polskich do roku 1618, różne akta z lat 1574–1648 oraz diarusze z lat 1619–1648*, Biblioteka Czartoryskich, rankr. 1320 IV, p. 278.)

⁴ Sausio 27 d. (*lot.*).

⁵ Terminas „inkvizicija“ pavartotas pirmine reikšme – „tyrimas, teisminė apklausa“ (*vert. past.*).

išsamios karaliui ir seimui parengtos ataskaitos, pavadinimu „Jų malonybių ponų senatorių kontroversija dėl [evangelikų] bendruomenės bylinėjimosi su seserimis vienuolėmis dėl arkangelo Mykolo apšaudymo, komisijoje dalyvaujant daugeliui žymių asmenų, stiprėjo nuo 1640 m. sausio 21 d. iki vasario 15-osios.“⁶

Pradėkime nuo kelių topografinio pobūdžio paaiškinimų. Po to, kai Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio rūmuose nebeliko vietos evangelikų maldos namams, naują jų šventyklą Vilniuje 1579 m. įsteigė Mikalojus Radvila Rudasis⁷ – šiaur rytinėje miesto dalyje, maždaug pusiaukelėje tarp Šv. Jono bažnyčios ir bernardinų Šv. Onos bažnyčios, dabartinėje A. Volano gatvėje⁸. Kiek vėliau, 1595 m., kitoje tos gatvės pusėje Leonas Sapiega įkūrė Šv. Mykolo bažnyčią ir seserų bernardinų vienuolyną. Statybos buvo užbaigtos trečiajame XVII a. dešimtmetyje. Calvinistai greičiausiai ir šiaip nebūtų išvengę rūpesčių, bet artima vienuolių kaimynystė tapo papildomu konfliktų židiniu ir tiesiogine 1639 m. įvykių priežastimi.

Pirmieji prieš kalvinistus nukreipti bruzdėjimai prasidėjo 1581 m. rugsėjį; juos skatindamas, ypač pasižymėjo Petras Skarga⁹. Stepono

⁶ *Kontrowersyja Ichmość Panów Senatorów względem zborowej sprawy z paniami zakonnymi o postrzelenie Anioła Archanioła od dnia 21 Januarii przy obecności wielu znacznych osób na komisji do dnia 15 Februarii szerzyła się 1640.* (Šaltinis: Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rankraštis, saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje (toliau – LVIA), sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 2.)

⁷ Žr. Józef Łukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 2, Poznań: [s.n.], 1843, p. 113; Henryk Merczyng, *Czterokrotne zburzenie zboru ewangelickiego w Wilnie*, in: *Zarys historyczny wileńskiego kościoła ewangelicko-reformowanego i jego biblioteki*, opracował Waclaw Gizbert Studnicki, Wilno: Nakładem towarzysstwa miłośników historii reformacji polskiej im. Jana Łaskiego, 1932, p. 24.

⁸ Toje vietoje (A. Volano g. 2 / Šv. Mykolo g. 7) dabar įsikūrusi Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija. Senasis pastatas, smarkiai nukentėjęs per straipsnyje minimas riaušes, buvo rekonstruotas XIX a. pradžioje, paskui jį įsigijo Vilniaus universitetas ir įkurdino jame savo Chemijos kolegiją, todėl jis tradiciškai vadinamas Chemijos kolegijos rūmais (*vert. past.*).

⁹ Žr. jo pamokslo parafrazę in: *Apologeticus, to jest Obrona konfederacyej. Przytym Seditio, albo bunt kapłański na ewangeliki w Wilnie z wolej a łaski miłego Boga przed harapem wynurzony*, wydał i wstępem zaopatrzył Edmund Bursche, (ser. Biblioteka Pisarzy Polskich, Nr. 84), Warszawa [et al.]: Polska Akademia Umiejętności, 1932, p. 80.

Batoro ediktas, išleistas prie Pskovo 1581 m. rugsėjo 30 d.¹⁰, priverstė pasaulietinę ir bažnytinę valdžią įvesti mieste tvarką, tačiau jau po dešimtmečio, valdant Zigmantui III, anas karaliaus įsakas buvo pažeistas. 1591 m. vilniečiai katalikai, aktyviai dalyvaujant Akademijos studentams, užpuolė evangelikų maldos namus, špitolę ir mokyklą. Pastatai buvo išplėsti ir sudeginti. Situacija pasikartojė 1611 m. Neramumų keliskart kilo ir vėliau, apie dvidešimtuosius XVII a. metus, – 1619, 1623, 1624 m. Tačiau kitas tikras pogromas įvyko tik 1639 m.

O buvo taip¹¹. 1639 m. spalio 4 d., penktadienį, evangelikų kunigo Jono Jurskio name, stovėjusiame toje pačioje gatvėje, kaip ir maldos namai, vyko krikštynos. Iškilmingose apeigose dalyvavo keletas asmenų, priklaususių Vilniaus kalvinistų elitui. Tarp jų buvo ir Vilniaus pilies teismo teisėjas Danielius Naborovskis su žmona. Vakare susirinkusieji ramiai išsiskirstė, – tai jie paliudys po kelių mėnesių.

Kitą dieną, spalio 5-ąją, šeštadienį, katalikų grupės, kurias sudarė daugiausia Akademijos studentai bei prastuomenė, pradėjo telktis palei mūrinę evangelikų maldos namų tvorą. Susibūrimo dingstis buvo strėlės, vakarykščią dieną kažkieno iššautos iš kalvinistų kvartalo pusės seserų bernardinų vienuolyno link. Jos įskriejo į sodą, išdaužė fasado langą, bet svarbiausia – pataikė į šv. arkangelo Mykolo atvaizdą: arkangelas buvo sužeistas į koją. Kliudyti ir kiti, iki mūsų laikų

¹⁰ Žr. *Kopia listu króla Stefana do nieboszczyka pana wojewody smoleńskiego <z> strony palenia ksiąg w Wilnie ewangelickich 1581 in Septembre*, Lietuvos nacionalinė biblioteka (toliau: LNB), rankr. F93–1688.

¹¹ Visas tas įvykis detalai nušviestas šiuose mokslo darbuose: Bogumił Zwolski, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–1641*, Wilno, 1936; Henryk Wisner, „Likwidacja zboru ewangelickiego w Wilnie (1639–1646). Z dziejów walki z inaczej wierzącymi“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 37 (1993), p. 89–102; *Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne*, opracował, wstępem i komentarzem opatrzył David A. Frick, Warszawa: Przegląd Wschodni / Studium Europy Wschodniej, 2008, (ser. „Bibliotheca Europae Orientalis“, t. XXXII, fontes 2), p. 465–469. Šiame straipsnyje remiuosi minėtomis publikacijomis, taip pat dokumentais iš Vilniaus archyvų ir bibliotekų. Apie ketvirtąjį Vilniaus evangelikų maldos namų nuniokojimą žr. Bogumił Zwolski, „Zburzenie zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1682 r.“, in: *Ateneum Wileńskie*, Nr. 12 (1937), p. 482–514.

neiškikę, atvaizdai, tarp jų arkangelo Rapolo. Katalikai į šį įvykį sureagavo kaip į provokaciją ir šventvagystę. O kadangi pasklido gandas, kad šaudyta iš evangelikų maldos namų, tuos namus buvo nuspręsta nugriauti. Tačiau apdairūs kalvinistai laiku užsklendė vartus. Tuomet įsisiautėjusi minia plūstelėjo mokyklos ir špitolės link. Abu objektai buvo rimtai nuniokoti, o špitolėje glaudęsi vargetos – sumušti.

Tą patį vakarą Danielius Naborovskis oficialiai kreipėsi į vyskupą, Vilniaus akademijos prefektą, taip pat į magistratą, kad riaušės būtų sustabdytos, tačiau tuo nieko nepasiekė. Rytojaus dieną, sekmadienį, religinio uolumo vedami katalikai surengė naują evangelikų maldos namų šturmą. Gindamiesi kalvinistai panaudojo muškietas ir šaunamuosius lankus. Nežinia, kuo tas susirėmimas būtų pasibaigęs, jei nebūtų įsikišęs pilies rotmistras – kalvinistas Martynas Olševskis, kuris atžygiavo su vaivados Kristupo Radvilos pėstininkų pulku. Jį lydėjo ir keli bernardinai¹². Per tas riaušes žuvo du katalikai – elgeta ir Šv. Jono bažnyčios zakristijonas, dar keli buvo sužeisti. Tos pačios dienos popietę minia vos nenulinčiavo kalvinistų mokyklos rektorius Jurgio Hartlibo. Jį sumušė ir įmetė į Vilnelę už Išganytojo (Spaso) vartų Užupyje. O vakare buvo užpultas ir apiplėštas kalvinisto pirklio iš Prancūzijos Jacques'o Dessaus namas.

Jau kitą rytą abi pusės, katalikai ir protestantai, paleido į darbą visus, kokius tik valiojo, teisinius mechanizmus, pirmiausia tam, kad užbėgtų už akių priešininkų puolimui, o drauge ir siekdami patys kirsti jiems smūgį. Mat abi pusės žinojo, kad po smurto akto, vykusių tris dienas, prasidės kautynių teismuose laikotarpis, ir tos kautynės iš tiesų bus kur kas reikšmingesnės, nes jų metu išaiškės ir bus įtvirtintas tikrasis jėgų santykis. Tokios teisminės batalijos jau buvo kilusios po evangelikų maldos namų sudeginimo 1591 ir 1611 m.¹³, taigi

¹² Žr. Bogumił Zwolski, *Sprawa zboru...*, p. 19–20.

¹³ 1591 m. tyrimo komisijos veiklos ir teismo proceso dokumentacija publikuota leidinyje: *Zabytki z wieku XVI-go, (Monumenta reformationis Poloniae et Lithuaniae=Zbiór pomników reformacji Kościoła polskiego i litewskiego, ser. 1, sąs. 1),* staraniem Synodu Jednoty Ewangelicko-Reformowanej Litewskiej,

ir katalikai, ir evangelikai puikiai suvokė, kaip svarbu greitai suktis ir legitimuoti visus savo veiksmus. Nors įstatymai buvo laužomi, visuotinai buvo pripažįstamas jų autoritetas, taip pat įstatyminės sankcijos. Katalikams atstovavo Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina, kalvinistams – Kristupas II Radvila, Vilniaus vaivada, – taigi du asmenys, turintys aukščiausią valdžią mieste ir vaivadijoje.

Šioje vietoje neverta smulkiai aprašinėti bylinėjimosi eigos nuo 1639 m. spalio iki 1640 m. pavasario. Visa tai jau yra pakankamai nuodugniai ištyrinėta. Skirtingų miestų pilies teismams buvo teikiami protestai, atliktos kelios įvykio vietos apžiūros, dalyvaujant teismo vykdytojams. Vladislovo Vazos pavedimu buvo sušaukta šio straipsnio pradžioje jau minėta tyrimo komisija, sudaryta iš protestantų ir katalikų, kurie (tai būdinga daugeliui demokratijų) neįstengė peržengti savo partikuliarinių interesų ir galų gale parengė karaliui dvi viena kitai prieštaraujancias ataskaitas¹⁴. Vos komisijai baigus darbus, vėl kilo neramumai: 1640 m. vasario 25 d. buvo užpulta kalvinisto Aleksandro Pšipkovskio, Ašmenos taurininko, laidotuvių eiseną. Radvila pasiuntė pėstininkus, kautynės persimetė į Šv. Jono bažnyčios teritoriją. Po kelių savaitių katalikai vėl audringai reiškė pasipiktinimą dėl tikėjimo iškreipimų, kuriuos neva sau leido kalvinistai Didįjį Ketvirtadienį ir Didįjį Penktadienį – tų metų balandžio 5 ir 6 d¹⁵.

Bylą išsprendė karališkasis teismas, pradėjęs posėdžiauti gegužės 15 d. Varšuvoje. Gegužės 26 d. paskelbtas nuosprendis rėmėsi katalikų ataskaita. Kalvinistai patyrė skaudų pralaimėjimą, jiems buvo nurodyta per šešias savaites iškelti savo maldos namus už miesto sienų¹⁶. Niekas nebuvo nubaustas už viešosios tvarkos pažeidimus, už

[2-asis leidimas], Wilno: skł. gł. w Księg. Nauczycielstwa Polskiego / druk. „Znicz“, 1925, p. 60–92.

¹⁴ Žr. Bogumił Zwolski, *Sprawa zboru...*, p. 41.

¹⁵ LNB, rankr. F 93-1712. Žr. Henryk Wisner, *Likwidacja zboru...*, p. 97.

¹⁶ „[...] nei toje vietoje, nei jokioje kitoje *intra muros* [tarp sienų] J[o] K[arališkiosios] M[alonybės] [miesto] Vilniaus jie negalės *resuscitare* [vėl pradėti] nei *publicum* [viešai], nei *privatim sub ullo praetextu exercitium* [privaciai bet kokia dingstimi atlikti apeigas] minėtojo tikėjimo, [taip pat negalės turėti] nei

mokyklos, špitolės ir šventyklos užpuolimą, nors protestantai turėjo Vladislavo Vazos patvirtintą teisę laisvai išpažinti savo tikėjimą miesto ribose. Atsakingais dėl riausių buvo pripažinti Vilniaus evangelikų bendruomenės dvasininkai (ministrai), kurie, globojami Kristupo Radvilos, tuoj po nuosprendžio paskelbimo emigravo į Prūsiją.

Šios ilgos ir sudėtingos istorijos fone norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį į grupę tekstų, galinčių suteikti papildomų žinių apie Danieiliaus Naborovskio asmenybę ir ypač apie pasaulį, kuriame jis gyveno. Tai tekstai, surašyti teismo arba teismui¹⁷. Naborovskis su jais susijęs trejopai. Visų pirma, byla jį asmeniškai lietė dėl to, kad į šv. Mykolą iš lanko buvo šauta kaip tik iš jo namų. Antra, jo pavardė minima dokumentuose, nes jis buvo Vilniaus bajorų kalvinistų atstovas, turėjo tarp jų didelį autoritetą, be to, buvo vaivados Kristupo II Radvilos patikėtinis. Ir, pagaliau, trečia: nuo 1637 m. Naborovskis ėjo Vilniaus pilies teismo teisėjo pareigas¹⁸, vadinasi, tiesiog privalėjo dalyvauti minėtuose įvykiuose. Dėl šių priežasčių per jo rankas ėjo dauguma čia aptariamų dokumentų, vėliau patekusių į Vilniaus evangelikų bendruomenės archyvą, o nemaža jų dalis, ypač surašytųjų Vilniaus pilies teisme, greičiausiai buvo redaguojami jam prižiūrint.

Tiesioginė neramumų priežastis buvo strėlė, pataikiusi šv. Mykolui į koją. Vaivados ir vyskupo 1639 m. spalio 8 d. sušauktos komisijos tyrimas atskleidė, kad krikštyną dieną ponios Naborovskos tarnas

mokyklų, nei špitolių [...], tačiau *sub eadem securitate* [naudodamiesi ta pačia garantija] *Dissidentes* [Atskilėliai] gali tą savo *exercitium* [apeigas] perkelti į tą vietą prie sodo, kur slepiasi“ (*O zbór wileński promulgatio dekretu ex authentico*, LVIA, sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 33).

¹⁷ XVII a. teisminių dokumentų retoriką yra tyrinėjęs David A. Frick straipsniuose: *The Councilor and the Baker's Wife: Ruthenians and Their Language in Seventeenth-Century Vilnius*, in: *Speculum Slaviae Orientalis. Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*, red. V. V. Ivanov, J. Verkholtantsev, (UCLA Slavic Studies. New series, 6), Moscow: Novoe izdatel'stvo, 2005, p. 45–49; „*Słowa uszczypliwie, słowa nieuczciwe*. Język sporów sądowych i ruska polemika“, vertė Magdalena Ryszka-Kurczab, in: *Terminus*, Nr. 12 (2010), sąs. 2 (23), p. 15–35.

¹⁸ Žr. *Urządniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: DiG, 2004, p. 168.

Juozapas Rakovskis ir jos sūnus, Danieliaus Naborovskio posūnis, Paulius Piekarskis, popiet šaudė į kuosas, tupėjusias ant evangelikų šventovės vartų. Abu jie prisipažino tai darę, poeto namuose buvo atlikta įvykio vietos apžiūra. Jos rezultatai surašyti spalio 12 d. akte Vilniaus pilies teismo knygoje.

Tokią žinią iš to sargo išgirdęs, minėtasis kunigas Baltazaras Labenckis su kunigu Jonu Jurskiu tuoj nuėjo pas jo malonybę poną Naborovskį į jo mūrinį namą, kuris stovi kitapus gatvės nuo evangelikų šventyklos varpinės, ir pranešė jam, kad studentai tariasi užpulti evangelikų maldos namus, remdamiesi tuo, kad iš jų tariamai buvę šaudoma į Šv. Mykolo bažnyčią; taip pat [pranešė], kad šventyklos vartų sargas sako, esą šaudęs ponas Piekarskis, jo malonybės pono teisėjo posūnis; jo malonybė turėtų iširti tą dalyką, kad tai neužtrauktų kokio pavojaus nekaltiesiems. Po to jo malonybė ponas teisėjas sušaukė savo tarnus ir apklausė; tada ponas Piekarskis prisipažino, kad drauge su jo malonybės tarnu Juozapu Rakovskiu šaudė į kuosą, tačiau neįsivaizduoja, kaip tai būtų galėję kam pakenkti; tą patį minėtojo kunigo Baltazaro Labenckio ir kunigo Uruskiego akivaizdoje prisipažino ir minėtasis tarnas Rakovskis. Tuomet jo malonybė ponas teisėjas tą tarną, kuris galėjo paliudyti, sulaukė [zatrzymał w sekwestrze], tačiau *iure iurando*¹⁹ patvirtino, kad iš evangelikų maldos namų niekas nešaudė.²⁰

Danielius Naborovskis, kaip teisėjas, turėjo pats asmeniškai nuspręsti dėl šio įrašo pilies teismo knygoje. Čia akivaizdžiai matyti mė-

¹⁹ Priesaika patvirtindamas; siekte prisiekdamas (*lot.*).

²⁰ „Taką wiadomość od stróża tego wzięwszy, szedł pomieniony ksiądz Balcer Łabęcki z księdzem Janem Jurskim zaraz do jego mości pana Naborowskiego kamienice, która przez ulicę naprzeciwko dzwonnicy zborowej stoi i referował to onemu, że się studenci na zbór przechwalają, dając przyczynę jakoby ze zboru do kościoła ś. Michała strzelać miało, a że stróż wrotny zborowy powiada, że pan Piekarski, pasierzb jego mości pana sędziego snadź strzelał, aby jego mość uczynił koło tego inkwizycyją, żeby się jakie przez to na niewinnych nie zaciągnęło niebezpieczeństwo. Za czym jego mość pan sędzia zwołał czeladź swoją, czynił opyty, gdzieże przyznał pan Piekarski, że strzelał z czeladnikiem jego mości na imię Józefem Rakowskim do kawki, ale żeby co to komu szkodzić miało, nie rozumie, do czego się i ten czeladnik pomieniony Rakowski przed pomienionym księdzem Balcerem Łabęckim i księdzem Uruskim przyznał. Zaczym jego mość pan sędzia czeladnika tego zatrzymał w sekwestrze, który może dać sprawę, ale iż ze zboru nikt nie strzelał *iure iurando* to afirmował“ (LNB, rankr. F 93-1704).

ginimas sumenkinti reikalą, taip pat atsakomybę nuo visos kalvinistų bendruomenės permesti Naborovskio tarnui ir posūniui („kad tai neužtrauktų kokio pavojaus nekaltiesiems“). Trys delegatai, komisijos nariai, patvirtino, kad vienintelė vieta, iš kurios būtų galima pataikyti į seserų bernardinų vienuolyną, buvo Naborovskio namas²¹. Per ciliinę įvykio vietos apžiūrą 1640 m. vasarį²² kalvinistai vėl stengėsi komisiją įtikinti, kad tai tebuvo pavienis incidentas, sukeltas dviejų žmonių. Jei tokia įvykių traktuotė būtų buvusi priimta, tai būtų išgelbėję Vilniaus kalvinistų maldos namus ir jų teises.

Prieš kelias savaites iki savo mirties, 1640 m. liepą, Naborovskis dalyvavo paskutiniame desperatiškame bandyme gelbėti maldos namus ir kalvinistų laisves Vilniuje. Po karališkojo teismo nuosprendžio, priimto prisiekus seserims bernardinėms, naujas *aktorius* (t. y. įgaliotasis asmuo, advokatas), atstovaujantis Vilniaus kalvinistams, iškviėtė į Vilniaus pilies teismą Piekarską ir Rakovską, kaltindamas juos sukėlus neramumus. Per 1640 m. rugpjūčio 6 d. teismo posėdį abu jie davė parodymus savo nenaudai, po to byla buvo numarinta. Tarp teisėjų posėdžiavo ir Danielius Naborovskis. Ši byla iš esmės buvo mėginimas sukurti teisinį pagrindą persvarstyti karališkojo teismo nuosprendžius, o tokia veikla buvo neteisėta, nes taip buvo

²¹ „Uznaliśmy to, że ze wszystkich podobieństw, że z żadnego miejsca sposobnego skądby tam na to miejsce strzały dochodzić miały nie było, ale że te strzały, osobliwie ta, która u nóg archanielskich tkwi w murze, najpodobniej iż z kamienice jego mości pana sędziego przez dzwonnice, przez plebanię zborowę nawiasem paść musiały. Na co się wszyscy ich mość wyżej pomieniieni utriusque ordinis dobrze się przypatrzywszy, z nami się zgadzając i toż przyznawając, że niskađ inąd, jeno z tej kamienice dziać się to musiało.“ („[Patikrinę] visas įmanomas vietas, pripažinome, kad iš niekur kitur [iššautos] strėlės nebūtų tos vietos pasiekusios ir kad tos strėlės, ypač toji, kuri įsmigo į sieną palei arkangelo kojas, greičiausiai turėjo atskrieti lanku nuo jo malonybės pono teisėjo namo palei evangelikų varpinę ir kleboniją. Gerai viską apžiūrėję, visi anksčiau suminėtieji jų malonybės *utriusque ordinis* [t. y. abiejų konfliktuojančių pusių atstovai], su mumis sutikdami ir taip pat pripažindami, kad tai negalėjo būti daroma iš niekur kitur, vien iš to namo [...]“) (*ibidem*).

²² Namą apžiūroje dalyvavo du matematikai, tyrę strėlės skrydžio trajektoriją, žr. Bogumił Zwolski, *Sprawa zboru...*, p. 36.

kvestionuojamas aukštesniosios instancijos teismo sprendimas. Už šiuos veiksmus to teismo dalyvius nubaudė karališkasis teismas; be kita ko, Piekarskiui ir Rakovskiui 1641 m. buvo skirta infamija²³. Pats poetas nemalonumų išvengė, nes jau keletą mėnesių buvo miręs.

Naborovskis, kaip teisėjas, aiškiai veikė kalvinistų naudai. Be abejonės, tai buvo Kristupo II Radvilos koordinuojamos akcijos dalis, – tai liudija Vilniaus pilies teismo raštininko Aleksandro Savkovičiaus 1639 m. lapkričio 3 d. laiškas²⁴. Tokia jo veikla išryškėja pažvelgus į dar vieną svarbią sritį: juk būtent Naborovskis sprendė, kurie tekstai bus įrašyti į Vilniaus pilies teismo knygas. Taigi teisėjas keletą kartų atsisakė įtraukti jėzuitų, seserų bernardinių ir vyskupo protestus, kuriuos dėl to teko įrašyti į kitų miestų – daugiausia Gardino, rečiau Trakų – pilies teismų aktų knygas. Praėjus dviem dienoms po neramumų, 1639 m. spalio 8 d., Jonas Gurskis, Vilniaus bernardinų sindikas²⁵, Gardine įteikė keletą protestų prieš Vilniaus potestantų bendruomenės narius²⁶. Pabaigoje pridūrė, kad nedelsiant buvęs surašytas protestas Vilniaus pilies teismui, tačiau „tenykštis teismas, būdamas palankus bendruomenei, to protesto nepriėmė, ir dėl to aš taip pat prieš jį liudiju“²⁷.

Tai kelių tipų dokumentai. Ne visai teisinio, labiausiai „literatūrinio“ pobūdžio yra laišakai, rašyti pasaulietinės ir dvasinės valdžios atstovų, siųsti iš karališkosios ar vyskupo kanceliarijos, iš Vilniaus akademijos, laišakai nuo atskirų pareigūnų. Kitą grupę sudaro protestai, įteikti Vilniaus, Gardino ir Trakų miestų teismams. Trečiajai

²³ *Ibidem*, p. 61. [Infamija – Abiejų Tautų Respublikos teisinėje sistemoje už sunkiausius nusikaltimus bajorams taikyta garbės atėmimo bausmė. Nubaustasis netekdavo daugelio teisių ir laisvių, jį buvo leidžiama nebaudžiamai nužudyti, o tai padaręs galėjo pretenduoti į nemažą premiją, taip pat pusę aukos turto (*vert. past.*).]

²⁴ Laiško tekstas cituojamas iš kn: *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai (1583–1655)*, parengė Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mintis, 1988, p. 400–401.

²⁵ Sindikas – organizacijos įgaliotinis byloms teismuose vesti (*vert. past.*).

²⁶ Dviejų iš jų turinį pateikia David A. Frick, *Wilniane...*, p. 475–476.

²⁷ LNB, rankr. F93-1696.

grupei priklauso tardymo ir procesiniai dokumentai, atspindintys dviejų komisijų, karališkojo teismo (1639–1640) ir Vilniaus pilies teismo (1640 m. rugpjūčio proceso) veiklą. Tai liudytojų apklausos, įvykio vietos apžiūrų aprašymai, komisijų posėdžių protokolai, priesaikų tekstai ir nuosprendžiai. Be to, dera atkreipti dėmesį į Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuosprendžius; būtent šis Tribunolas atliko tyrimus ir teisė apkaltintuosius po evangelikų maldos namų sudegimo 1591 ir 1611 m.

Su evangelikų bendruomenės reikalais susiję laiškai, saugoti Vilniaus kalvinistų archyve, yra, savaime suprantama, retorinio pobūdžio, tad nors jie nepaprastai įdomūs, kol kas paliksime juos nuošalyje ir susitelksime į grynai teisminius tekstus.

Ne taip, kaip epistolografija, kuri daugumoje humanistinių švietimo įstaigų buvo dėstomas dalykas, teisminiai tekstai to meto mokyklose aptarinėti retai. Gana aiškiai būdavo pažymima, kad egzistuoja literatūros žanras, apibrėžiamas terminu *genus iudicale* – „teisminis žanras“, tačiau konkretiems šio žanro tekstams nagrinėti nebuvo skiriama itin daug laiko, o apie jų komponavimą bei stilistiką visiškai nebuvo rašoma. Dėmesio būdavo skiriama kone vien tik kalboms, iki nuobodulio analizuojamos Cicerono oracijų. Tačiau nors retorikos vadovėliuose neraskime nė žodžio apie tai, kad *iudicale* žanrui priskirtinas ir teisminis protestas, 1591, 1611 ir 1639–1640 m. teisminių tyrimų ir procesų dokumentai akivaizdžiai yra surašyti laikantis retorikos taisyklių, galiojančių šiam žanrui. Be to, gana aiškios tų tekstų sąsajos su XVII a. populiariais prozos žanrais: dialogu, kalba ir dienoraščiu.

Liudytojų apklausų bei komisijos posėdžių protokolams būdingi visų keturių minėtųjų žanrų elementai. Tarkim, minėtoji *Jų malonybių ponų senatorių kontroversija* yra suskirstyta pagal dienas (dienoraščio tipo medžiagos išdėstymas), o šie teksto fragmentai – į konkrečių asmenų pasisakymus (dialogas ir kalba). Naratyvas minimalizuotas; net jei atspindimi kažkokie komisijos narių veiksmai, jie apibūdinami labai

lakoniškai, – pvz., informacija apie Naborovskio namų apžiūrą telpa viename sakinyje. Kita vertus, senatorių žodžiai perteikiami labai detalai. Štai Kristupo Radvilos atsakymas į vyskupo Valavičiaus žodžius:

J[o] M[alonybė] P[onas] Vaivada[:]

Aš čia žiūriu, kur link apskritai viskas krypsta; riaušėmis mane gąsdini, jūsų malonybe kunige vyskupe, bet tvirtai žinok, jūsų malonybe, kad kai užsipuls evangeliką, tai klius katalikui, aš kiekvieną ketinantį stebėsiu, nors jūsų malonybė ir apeliuoja *ad extrema consilia*^{28, 29}

Teismo apklausų protokoluose trijų minėtų žanrų ribos išskysta, vienas sklandžiai pereina į kitą. Pagal retorinę sampratą, tekstas turėjo būti nuoseklus naratyvas, tačiau to nepavykdavo pasiekti dėl jo polifoniškumo. Tokį tekstą sudaro įvairių liudytojų parodymai, teisėjų klausimai, pagaliau paties raštininko sukurti fragmentai. Pastarasis, kaip galutinis teksto redaktorius, suvokė, kad užrašyti liudytojų pranešimai turėjo kuo tiksliausiai perteikti tai, ką jie iš tiesų pasakė. Protokoluotojas tiesioginę kalbą maišė su netiesiogine. Štai pavyzdys iš parodymų, duotų Lietuvos tribunolui byloje dėl evangelikų maldos namų sudeginimo Vilniuje 1611 m.:

Andriejus Prochovnikas, akmentašys, sučiuptas evangelikų maldos namuose, pasakė, kad ėjau su mūrininko kūjeliu tartis dėl darbo, ir kai ten ėjau pro šventyklą, miesto sargyba, pamačiusi kūjelį ir mane, sučiupo mane, niekuo neprasikaltusį. Bet apie šventyklą aš nieko nežinau.³⁰

XVI ir dar netgi XVII a. tokios gramatinės konstrukcijos buvo vartojamos kone visuotinai, jų aptinkame daugelyje prozinių dialogų,

²⁸ T. y. reikalauji griebtis kraštutinių priemonių (*vert. past.*).

²⁹ „JM. P. Wojewoda // Owo zgoła baczę, do czego rzeczy zmierzają, tu multami mię mości księże biskupie straszysz, ale wiedz to waszmość zapewnie, że kiedy ewangelika opprymować poczną, katolikowi się dostanie, ja gotowego patrzeć będą, chociaż się waszmość *ad extrema consilia* udajesz“ (LVIA, sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 9).

³⁰ „Andrzej Prochownik brukarz we zborze poimany powiedział, że m szedł z młotkiem mularskim do ślosarza zmawiać robotę, tamże idąc mimo zbór wachta miejska obaczywszy młotek i mnie, poimała mnie bez winy. Ale o zborze nic nie wiem“ (LNB, rankr. F93-1730).

rašytų XVI a. antroje pusėje. Identiškų hibridų esama ir 1639–1640 m. proceso parodymuose, nors čia raštininkai jau stengiasi aiškiau atriboti savo žodžius nuo liudytojų ir kaltinamųjų žodžių, įterpdami būdingus retoriniams naratyvams *inquit*³¹ pobūdžio pertarus. Apklausių protokolai dažnai yra vienintelė vieta, kur žodis suteikiamas žemesniųjų luomų atstovams: amatininkams, parapinių ir vienuolynų mokyklų mokiniams, žmonėms „be vietos“. Jų pasisakymai buvo perkošti per raštininko stilistinę filtrą, bet juose vis tiek prasimuša įvykių dalyvių liudijimų autentika. Pvz., penkiolikmečio Teodoro Andžejkevičiaus, kuris 1639 m. buvo katedros mokyklos mokinys, todėl priklausė vyskupo jurisdikcijai ir davė parodymus vyskupo teisme, žodžiai užrašyti taip:

O kai „pauperibusai“³² iš pilies mokyklos ir iš parapinės Šv. Jono ėjo griauti evangelikų maldos namų, ir aš ten su jais buvau. Bet nė vieno vardo ir pavardės, sako, kaip juos vadina, nežinau ir įvardyti negaliu, bet iš veidų tai juos pažinčiau. O kai Švento Jono bažnyčios zakristijono padėjėją, evangelikų iš šaudyklės užmuštą palei jų šventyklos tvorą, pernešė į Šv. Jono kapines, aš irgi tenai nuėjau. Ten vyresnieji iš bursos liepė mums grįžti ir toliau griauti tą mūrinį namą, ir tenai iki krautuvių prasimušę, prisirinkę įvairiausių daiktų ir prekių, vieni į savo nuomojamus kambarius, kiti į mokyklas, tarp savęs pasidaliję, išsinešiojo, iš jų ir man davė dalį, su kuria buvau sargybos sučiuptas ir atvesdintas.³³

³¹ Sako (*lot.*).

³² Taip buvo vadinami jaunuoliai, gyvenę „Valerijono bursoje“ – Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus 1575 m. įsteigtame bendrabutyje neturtinigiems Vilniaus kolegijos studentams (*lot. pro pauperibus studiosis Collegii*); cituojamas tekstas rodo, kad XVII a. vid. tas žodis jau buvo vartojamas bet kurios bursos gyventojams įvardyti (*vert. past.*).

³³ „A gdy Pauperibusowie z szkoły zamkowej i św. Jana farskiej do burzenia zboru chodzili i jam tam z nimi był. Ale żadnego imieniem i przezwiskiem, prawi, jako zową nie wiem i nazwać nie umiem, ale bym z twarzy ich poznał. A gdy ode zboru zabitego podzakrystiana kościoła Jana świętego pod murem zboru wileńskiego z strzelby ognistej na cmyntarz Jana św. przyniesiono, gdzie i ja tamżem poszedł. Tam starszy z bursy kazali nam do kamienice zburzenia powrócić, gdzie do kramów dobywszy się, rzeczy rozmaite i towarów nabrawszy jedni do swoich gospód, drudzy do szkół podzieliwszy się między sobą ponieśli, z których też mnie tu dzielenia, którąm jest przez wartę wzięty i zaprowadzony“ (LNB, rankr. F93-1701).

Labiau formalizuoti yra miestų teismų, tribunolo ir karališkojo teismo nuosprendžiai, bet ir juose galima pastebėti tų pačių prozos žanrų požymius, kaip ir protestuose. Ypač tai pasakytina apie naratyvinio pobūdžio fragmentus.

Teisminių dokumentų autoriai paprastai būdavo žmonės, įgudę redaguoti tekstus. Galbūt ne visi turėjo tokį išsilavinimą, kaip Naborovskis, tačiau dauguma jų buvo išėję humanistinę mokyklą, taigi gerai išmanė retoriką, galima sakyti, pats jų mąstymas buvo persunktas retorikos. Tai darė didelę įtaką tekstams, ypač aprašomosioms ir naratyvinėms jų dalims. Aprašymas (*descriptio*) yra panašus į pagyrimą (*laudatio*) arba papeikimą (*vituperatio*), nors šie gali būti kito intensyvumo laipsnio. Panašiai ir pasakojimo (*narratio*) dalis yra gaūšios amplifikacijos. Paprastai tariant, retoriškumas reiškiasi nuojauta, kad nuo teksto formos, t. y. nuo to, kaip bus nušviestas reikalas, priklauso už literatūros ribų esančio pasaulio vaizdinys. Tokia nuojauta buvo humanistinės–retorinės lavinimo sistemos išvestinė.

Su Vilniaus evangelikų bendruomene susijusiuose teisminiuose dokumentuose naudotas pasakojimo ir aprašymo būdas aiškiai remiasi progimnasų³⁴ schemomis. *Iudicale* žanrui tradiciškai buvo taikoma trejetas progimnasų: įrodymas, topas (kitaip – bendroji vieta, *locus communis*) ir priekaištų atrėmimas (*refutatio*)³⁵. Praktikoje daugumos parengiamųjų retorinių pratimų plėtotėmis ir tapdavo teisminiai tekstai – ypač tokių, kaip jau minėti pasakojimas, aprašymas, pagyrimas arba papeikimas, topas ir chrija. Toliau pateikiu Lietuvos tribunolo 1639 m. priimto nuosprendžio fragmentą, kuriame ryškėja šlovinamoji (kalbant apie Akademiją bei Katalikų Bažnyčią) ir peikiamoji (prabilus apie kalvinistų veiksmus) funkcijos. Drauge panaudotos būdingos retorinės figūros, visų pirma amplifikacija:

³⁴ Progimnasmai (gr. *progymnasmata*) – parengiamieji pratimai, skirti studentams supažindinti su retorikos elementais (*vert. past.*).

³⁵ Žr. Jerzy Ziomek, *Retoryka opisowa*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, p. 91–92.

Dar daugiau, [...] nekaltus žmones, laisvųjų menų [mokyti] į akademiją atiduotus riterių bajorų luomo studentus, iš kurių Respublika yra įpratusi gauti rimtų patarimų bei narsią gynybą ir tuo didžiuotis, jie, siekdami sumenkinti bajorų teises bei laisves ir pažeminti Romos Bažnyčią bei jos ganytojus, kurie Respublikoje yra paskirti svarbiausiais prižiūrėtojais, idant būtų gausinama Dievo garbė, ir dėl kurių mokymo bei teisingo [tikėjimo] platinimo mūsų Respublika yra apšviesta, vienus [savo] nuosprendžiais pasmerkdami įvairiems kankinimams, kitus – skirtingoms mirties bausmėms, privačiai vykdo jiems tuos nuosprendžius, taip, kad jau pažeidžiami visos Respublikos pagrindai.³⁶

Aprašomųjų įvykių autoriams, nujaučiantiems, kad pasaulio aprašinėjimas drauge yra jo kūrimas³⁷, regisi labai svarbu, kad būtent jų teksto versija būtų užfiksuota teismo knygoje. Štai kodėl Danielius Naborovskis atkakliai priešinosi, kad į pilies teismo knygas būtų įrašyti protestai, teikiami katalikų, kurie dėl šios priežasties buvo priversti keliauti į Gardino arba Trakų teismus. Kaip jau minėta, karališkoji komisija, baigdama darbus, surašė dvi viena kitai prieštaraujančias ataskaitas, kuriose abi pusės stengėsi savąją versiją pateikti kaip labiau įtikinamą. Žinoma, abu tekstai referavo tą patį įvykį, tačiau jų retorinis apipavidalinimas galėjo nulemti, kuriuo iš jų nuspręstas remtis karališkasis teismas. Taigi kalbame ne apie pastangas atspindėti pasaulį tekstu, bet apie siekį pasirinkti tokį tekstą, kuris būtų parankiausias, jo vartotojams formuojant tą pasaulį pagal savo įsivaizdavimą ir poreikius.

³⁶ „А што болшь, [...] невинныхъ людей, студентовъ стану рицерского шляхетского, для вызволенныхъ наукъ до академии данныхъ, с которыхъ Речь Посполитая поважную раду и отважную оборону мет и тым се здобитъ звыкла, приватне на вышпоцене и зетьсоване правъ и вольностейъ шляхецкихъ и на понижене костела Рымского и пастеровъ его, которые для розмноженя хвалы божое першыми строжами в Речи Посполитой постановлены суть и через ихъ науку и проповидане правдывое веры Речь Посполитая наша обьяснена есть, одныхъ розными муками, другихъ декретованемъ на розные смерти осужываючы, егзекуцью над ними выконывають, што ижъ взрушене въсее Речи Посполитое заходытъ“ (*Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimai...*, p. 402).

³⁷ Kai kurie iš jų galėjo būti susipažinę su tuometiniais poetikos vadovėliais, pvz., jėzuito Jokūbo Pontano, kuris pabrėžė kuriamąsias literatūros galias.

Tam tikruose kontekstuose kai kurios interpretacijos tampa visiškai nepriimtinos. Tekstą, kuriame pateikta įvykio interpretacija tiko kalvinistams, katalikiškoji dauguma kategoriškai neigė, nesvarbu, kad jis buvo susijęs su ta pačia teisine problema. Taigi reikalo esmė čia yra ne tai, kas iš tiesų įvyko, bet tai, kuri tekstinė interpretacija bus priimta kaip „teisinga“.

Savo kailiu tai patyrė vienas iš Lietuvos Tribunolo deputatų, Elijas Menžikas. 1639 m. spalio 8 d. Vilniaus kalvinistų atstovas Juozapas Petkevičius įteikė protestą, kuris buvo įrašytas į Vilniaus pilies teismo knygas, prižiūrimas Naborovskio. Keletu savaičių vėliau Menžikas, paprašytas Kristupo Radvilos, tą patį protestą įtraukė į Tribunolo knygas. Kitų Tribunolo teisėjų nuomone, šitaip jis įvykdė neatleistiną „ekscesą“, už kurį buvo patrauktas į teismą. Apie visa tai žinome iš Tribunolo nuosprendžio, paskelbto 1639 m. lapkričio 10 d. Šio teksto autoriai parašė, kad Menžiko pateiktame „paskviliiu prilygstančiame“³⁸ proteste buvo „daug išgalvotų šmeižtų ir nebūtų dalykų, [nukreiptų] prieš Dievo Bažnyčios garbę ir senąją Romos tikėjimą, prieš šventosios katalikų religijos ganytojus“³⁹. Už tokį Katalikų Bažnyčios įžeidimą ir už tai, kad į Tribunolo knygas įtraukė kalvinistų tekstą, Menžikas buvo nuteistas šešias savaites kalėti Minsko pilies bokšte, o „tą paskvilį, kurį jie laiko protestu“, buvo įsakyta sunaikinti⁴⁰.

Toliau pateikiu keturis naratyvo pavyzdžius iš teismo dokumentų, kurie visi buvo parengti katalikų. Pirmuose dviejuose kalbama apie tai, ką kalvinistai padarė seserims vienuolėms, ypač vienai iš jų. Kituose pateikiama informacija apie kalvinistų veiksmų motyvus.

1639 m. spalio 8 d. proteste Vilniaus seserų bernardinų vyresnioji, motinėlė Benedikta Lesievska, kalvinistus kaltina tokiais žodžiais:

³⁸ „протестацыю пашьквилови подобную“ (*Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimai...*, p. 399).

³⁹ „много змышльеных помовокъ и речы не былыхъ противо хвале и костела божого, и веры старожытное Рымское, противо пастером релии светое католицькое“ (*ibidem*).

⁴⁰ „тот пашквил, который оны протестацыею быт меням“ (*ibidem*, p. 403–404). Taip pat žr. Henryk Wisner, *Likwidacja zboru...*, p. 93.

[...] pirmiausia *Octobris*⁴¹ trečią dieną iš lanko buvo šauta į seserį Teresę Kuncevičiūtę, kuri stovėjo sode. Dievo apvaizdos dėka strėlė pralėkė pro galvą. Ji, mardyama šitokį pavojų, [užsiglaudusi] už mūrinės tvoros šiaip ne taip išsigelbėjo.⁴²

Apie seserų vienuolių apšaudymą anksčiau minėtas Lietuvos Tribunolo nuosprendis informuoja taip:

[...] padarant aiškį ir akivaizdžią žalą Šv. Mykolo bažnyčiai, priklausančiai moterų vienuolynui, kuriame gyvena nuo pasaulio atsiskyrusios vienuolės, atsidavusios Dievo tarnystei, iš Vilniaus evangelikų namų buvo ne tik apšaudytas švento Mykolo paveikslas, bet ir kone nužudyta bažnyčioje pamaldose dalyvavusi iš žymios giminės kilusi sesuo vienuolė, kuriai strėlė pataikė į abitą.⁴³

Gardine protestą įteikęs Jonas Gurskis tvirtina, kad kalvinistai trukdą atlikti „visuotines Romos katalikų pamaldas“ ir kad,

gerai apsirūpinę patrankomis ir šautuvais, į tėvų bernardinų bažnyčią, tariamai į paukščius, šaudo, smarkiai kenkdami Viešpaties garbei ir rodydami nepagarbą jų malonybėms tėvams bernardinams.⁴⁴

Karaliaus dekretu, pasirašytame 1640 m. gegužės 26 d., pateikiama tokia įvykio interpretacija. Kalvinistai, vadovaujami savo kunigų (ministrų),

nepaisydami visuotinės teisės griežtumo ir numatytų bausmių, be kitų ekscesų, kuriuos jau seniau ne kartą buvo ištaisę prieš katalikų tikėjimą ir bažnyčias, taip pat asmeniškai prieš ieškoves seseris vienuoles, neseniai, 1639 m. *Octobris*

⁴¹ Spalio (*lot.*).

⁴² „[...] wprzód do panny Teresy Kuncewiczówny zakonniczki, która w ogrodzie stała, dnia trzeciego Octobris z luku strzelano. A za opatrnością Bożą strzała mimo głowę poszła. Która widząc takowe niebezpieczeństwo pod murem ledwo zdrowie swoje ochroniła“ (LNB, rankr. F93-1700).

⁴³ „въ явной и видимой кривъде костела божого заложеня Михала светого кляшгтору паненского, в котором завартю законники на службе божой оданные мешкають, зе збору Виленского не толко образ светого Михала [...] устреляный, але и панна законная зацьное фамилии, в костеле на набоженстве будучая, мало насмерть не забита, которой встрела в табить впала“ (*Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimai...*, p. 402).

⁴⁴ „[...] przysposobiwszy się dobrze w armatę i strzelbę ręczną, do kościoła ojców bernardynów, w rzeczy do ptaków, strzelają z wielką przeszkodą chwały Pańskiej i zniewagą ichmości ojców bernardynów (LNB, rankr. F93-1696).“

4 d., ryżęsi atvirai įžeisti Dievo Didybę, paniekinti Visuotinę Romos Katalikų Bažnyčią ir tikėjimą, saardyti visuomeninę tvarką, išdrįso iš savo maldos namų šaudyti iš lankų į Šv. Mykolą, vos neužmušė seserų vienuolių, buvusių bažnyčioje, kur strėlės krito, į bažnyčios viršūnę ir ten esančius paveikslus penkias strėles *infixerunt*⁴⁵, kurių viena iki šiol tebėra šv. Rapolo atvaizde, o kitas, *ne testimonium extet excessus*⁴⁶, iš muskietų ir kitokių šaudyklių nuo bažnyčios fasado nudaužė, ir kelis beturčius žmones, tų pačių seserų kapinėse elgetaujancius, pašovė, ir įvairius kitus *excessa*⁴⁷ įvykdė.⁴⁸

Dokumentai, kuriais disponuojame, istorikų vadinami šaltiniais, konkrečiai – teisminiai dokumentai gali vienas kitą papildyti, bet gali ir vienas kitam prieštarauti. Nieko nauja tame nėra: istorikui visiškai įprastas dalykas, kad viename šaltinyje pateikiama informacija paneigia pateikiamą kitame. Tokiu atveju istoriko užduotis yra kritiškai įvertinti šaltinius, juos patikrinti, sulyginti, pripažinti, kad dokumentas dokumentui nelygus (pvz., protestas nėra tas pat, kaip nuosprendis arba dienoraštis). Bet juk iš tiesų taip ir nežinome, ar Danieliaus Naborovskio tarnas ir posūnis sąmoningai šaudė į vienuolino pusę, ar ne. Galima būtų išvardyti virtinę kitų klausimų, kuriuos sau kelia (arba ne) istorikas: kaip atsitiko, kad minėtasis kalvinistų protestas buvo įrašytas į Tribunolo knygas, kodėl Vladislovas Vaza sušaukė būtent tokios sudėties komisiją, kodėl nuosprendis buvo

⁴⁵ Įsmeigė, įbedė (*lot.*).

⁴⁶ Kad neliktų akivaizdžių išpuolio įrodymų (*lot.*).

⁴⁷ Išpuolius (*lot.*).

⁴⁸ „[...]> nie dbając na srogość i karanie prawa pospolitego oprócz in-szych ekscesów przedtym różnymi czasy przez nich przeciwno wierze i kościołom katolickim także aktorkom [oskarżycielkom – JN] pannom zakonnym popelnionych osobliwie czasu niedawnego 4 *Octobris* 1639 rzuciwszy się na jawną obelgę Majestatu Bożego na kontempt wiary i Kościoła katolickiego powszechnego rzymskiego na wzruszenie pokoju pospolitego ze zboru do św. Michała z huków strzelać ważyli się, mało pannom zakonnym w kościele, gdzie strzały padały, nie pozabijali, w szczyt kościelny i obrazy na nim będące pięć strzał *infixerunt*, z których i dotąd jedna w obrazie Rafała św. zostaje, drugie *ne testimonium extet excessus* z muszkietów i innej strzelby z facyjatkki kościelnej powybijali i ludzi ubogich na cmentarzu tychże panien żebrzące postrzelali i inne *excessa* różne poczynili“ (*Dekret w sprawie zboru wileńskiego*, LVIA, sign. F 135, ap. 2, Nr. 44, p. 54–56).

toks nepalankus kalvinistams ir t. t. Vis dėlto man labiausiai knieti ne klausimas, kokios buvo tikrosios šaulio intencijos, ir net ne kokio tikslo siekė tie, kurie į nuosprendžius ar protestus įrašė viena kitai prieštaraujancias žinias, bet kokią kalbą, kokią teksto formą jie pasitelkdavo savo gyvenimo tikrovei atspindėti.

Ką tik cituotuose fragmentuose kalbama apie tą patį įvykį, tačiau jie skirtingi, nors visi rašyti katalikų. Jeigu čia pridėtume fragmentus tekstų, rašytų kalvinistų plunksna, paaiškėtų, kad versijų yra kur kas daugiau ir kad jų pasakojimo būdai dar skirtingesni. Jas skiria ne tiek įvykis (šaudymas į Šv. Mykolo bažnyčią, protesto įrašymas į Tribunolo knygas, komisijos sušaukimas), kiek jo interpretacija. O šiai, kaip jau buvo pažymėta anksčiau, daugiausia galioja retorinio teksto komponavimo principai, taigi – genologiniai rėmai, silogizmų kūrimo modeliai, elokucija, topika, retorinio statuso klausimai ir t. t.⁴⁹. Teksto formą labai smarkiai veikia ir jo autoriaus įsitikinimai⁵⁰. Iš kelių galimų naratyvų būdavo pasirenkamas vienas, galbūt grupė panašių (nors ne visada glaudžiai susijusių) naratyvų. Šiuo konkrečiu atveju oficialiojo statusą įgijo Vladislavo Vazos nuosprendžio naratyvas. Už tai, kad drįso suabejoti jo teisingumu, keletą asmenų 1641 m. nubaudė karališkasis teismas. Nuo to jau tik žingsnelis iki pastabos anoniminiuose užrašuose, cituotos šio straipsnio pradžioje; iš esmės ji yra aštuoniolika metų trukusių Vilniaus įvykių suvestinė interpretacija:

Vilniuje Didįjį Ketvirtadienį liuteriai įžeidinėjo katalikus ir vienuolius, ir Universiteto studentus, niekindami mūsų šventąjį katalikų tikėjimą; dėl to jie buvo

⁴⁹ Šiame straipsnyje neaptarinėsiu tradicinio argumentų skirstymo į *genus probationum artificiale* ir *genus probationum inartificiale*. Pasirodo, nemeninių argumentų vidinė retorinė struktūra gali būti labai panaši į meninių; žr. Heinrich Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, praełozył, opracował i wstępem poprzędził Albert Gorzkowski, Bydgoszcz: Homini, 2002, p. 351–354; J. Ziomek, *Retoryka...*, p. 92.

⁵⁰ Trakų vaivada, karališkosios komisijos narys Jonušas Tiškevičius taip suformulavo tyrimo priežastį: „Tai byla dėl Dievo paniekinimo ir šventųjų angelų paniekinimo“ (*Sprawa to jest o zniewagę Boską i zniewagę Aniołóv świętych*, šaltinis: *Kontrowersyja...*, LVIA, sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 26.).

iškviesti į Seimą ir pelnytai nubausti, ir buvo įsakyta vienus jų maldos namus nugriauti, ir studentai tuoj pat juos nugriovė.

Naborovskio vietoje galėjo atsidurti bet kas kitas. Jeigu Vilniaus pilies teismo teisėjo pareigas būtų ėjęs koks nors Trizna, Danilevičius ar Žižemskis, literatūros istorikas nė nebūtų atkreipęs dėmesio į čia pristatytus tekstus. Tiems dokumentams pasisekė, kad Naborovskis yra pakankamai žinomas poetas. Vis dėlto jų sąsaja su poetu nekeičia fakto, kad juose žymus literatūrinis ar galbūt retorinis įspaudas, – tokiu jie pasižymėtų, net jei būtų susiję su ponais Žižemskiu arba Danilevičiumi. Dėl šios priežasties juos galima analizuoti pasitelkiant panašias procedūras, kaip daroma, per literatūros istorijos paskaitas analizuojant Naborovskio eilėraštį „Apie anglų karalaitės akis“⁵¹. Tekstai, surašyti teismo reikalams, lygiai taip, kaip ir sukurtieji Radvilų dvaro pramogai, atveria mums langus į XVII amžiaus, *l'âge de eloquence*⁵², pasaulį, nors tie langai ir išcina į kiek skirtingas puses. Vis dėlto kiekvienas iš tų tekstų, regimas tinkamame kontekste, leidžia mums įsivaizduoti, kaip jis funkcionavo anų laikų Lietuvos visuomenėje. Be to, nepriklausomai nuo istorinės perspektyvos, galime paklausti ir apie dabartį, kitaip tariant – koks langas į pasaulį tie tekstai yra mūsų kalbiniam „čia ir dabar“. Ar ant vienos svarstyklių lėkštelės padėtas talpus ir grakštus asindetonas, vainikuojantis Naborovskio eilėraštį, turės tokį pat svorį, kaip ant kitos lėkštelės gulintis karališkosios tyrimo komisijos ginčų aprašymas?

Iš lenkų kalbos vertė Eglė Patiejūnienė

Įteikta: 2012-06-06

Priimta: 2012-11-24

⁵¹ Ši prancūzų poeto Honorato Laugier de Porchères eilėraščio parafrazė yra vienas iš geriausiai žinomų Danieliaus Naborovskio kūrinų, spausdinamas daugumoje lenkų literatūros vadovėlių. Jis skirtas pašlovinti Anglijos karaliaus Jokūbo I dukrai Elzbietai, vokiečių protestantų vadovo, Reino palatinato elektoriaus, čekų karaliaus Frydricho V našlei. Eilėraštyje virtuozistiškai panaudota retorinė gradacija: Elzbietos akys, „pro kurias Kupidonas griežtai valdo visus pasaulio kraštus“, lyginamos su liepsnojančiais deglais, žvaigždėmis, saulėmis, dangumis ir stebėtinai galingais dievais; antroje eilėraščio pusėje visi tie palyginimai atvirkštine tvarka atmetami, kaip netenkinantys. Paskutinėje eilutėje asindetonaiškai išvardijami visi minėtieji lyginimo objektai. (Autoriaus pageidavimu, išnaša papildyta vertėjos.)

⁵² Iškalbos amžiaus (*pranc.*).

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Kontroversyja Ichmość Panów Senatorów względem zborowej sprawy z pannami zakonnymi o postrzelenie Anioła Archaniola od dnia 21 Januarii przy obecności wielu znacznych osób na komisiji do dnia 15 Februarii szczyła się 1640. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos rankraštis, saugomas Lietuvos valstybės istorijos archyve Vilniuje (toliau – LVIA), sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 2.

*Kopia listu króla Stefana do nieboszczyka pana wojewody smoleńskiego <z> strony pale-
nia ksiąg w Wilnie ewangelickich 1581 in Septembre,* Lietuvos nacionalinė biblioteka (toliau: LNB), rankr. F93–1688.

Ozбір wileński promulgatio dekretu ex authentico, LVIA, sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 33.

Żywoty królów polskich do roku 1618, różne akta z lat 1574–1648 oraz diarusze z lat 1619–1648, Biblioteka Czartoryskich, rankr. 1320 IV, p. 278.

[Įvykio vietos apžiūros Naborovskio namuose 1639 m. spalio 12 d. aktas Vilniaus pilies teismo knygoje], LNB, rankr. F 93-1704.

Protestacija przeciw protestantom z 13 października 1639 [Jono Gurskio protestas, įteiktas Gardine], LNB, rankr. F93-1696.

[Karaliaus dekretas evangelikų reformatų bažnyčios byloje, pasirašytas 1640 m. gegužės 26 d.], LVIA, sign. F 1135, ap. 2, Nr. 44, p. 54–56.

[Protestas prieš protestantus, 1639 m. spalio 13 d.], LNB, rankr. F 93-1712.

[1639–1640 m. proceso apklausų protokolai], LNB, rankr. F93-1701.

Apologeticus, to jest Obrona konfederacyej. Przytym Seditio, albo bunt kapłański na ewanieliki w Wilnie z wolej a laski milego Boga przed harapem wynurzony, Wydał i wstępem zaopatrzył Edmund Bursche, (ser. Biblioteka Pisarzy Polskich, Nr. 84), Warszawa [et al.]: Polska Akademia Umiejętności, 1932.

FRICK DAVID A., *The Councilor and the Baker's Wife: Ruthenians and Their Language in Seventeenth-Century Vilnius*, in: *Speculum Slaviae Orientalis. Muscovy, Ruthenia and Lithuania in the Late Middle Ages*, red. V. V. Ivanov, J. Verkhohantsev, (UCLA Slavic Studies. New series, 6), Moscow, Novoe izdatel'stvo, 2005, p. 44–67.

FRICK DAVID A., „*Słowa uszczypliwe, słowa nieuczciwe. Język sporów sądowych i ruska polemika*“, vertė Magdalena Ryszka-Kurczab, in: *Terminus*, Nr. 12 (2010), sąs. 2 (23), p. p. 15–35.

LAUSBERG HEINRICH, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, przełożył, opracował i wstępem poprzedził Albert Gorzkowski, Bydgoszcz: Homini, 2002.

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sprendimai (1583–1655), parengė Vytautas Raudeliūnas, Algirdas Baliulis, Vilnius: Mintis, 1988.

ŁUKASZEWICZ JÓZEF, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, t. 2, Poznań: [s.n], 1843.

MERCZYNG HENRYK, *Czterokrotne zburzenie zboru ewangelickiego w Wilnie*, in: *Zarys historyczny wileńskiego kościoła ewangelicko-reformowanego i jego biblioteki*, opracował Wacław Gizbert Studnicki, Wilno: Nakładem towarzystwa miłośników historii reformacji polskiej im. Jana Łaskiego, 1932, p. 23–31.

Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 1, *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, oprac. Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Przemysław P. Romaniuk, Warszawa: DiG, 2004.

Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne, opracował, wstępem i komentarzem opatrzył David A. Frick, Warszawa: Przegład Wschodni / Studium Europy Wschodniej, 2008, (ser. „Bibliotheca Europae Orientalis“, t. XXXII, fontes 2).

WISNER HENRYK, „Likwidacja zboru ewangelickiego w Wilnie (1639–1646). Z dziejów walki z inaczej wierzącymi“, in: *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 37 (1993), p. 89–102.

Zabytki z wieku XVI-go. (Monumenta reformationis Polonicae et Lithuanicae=Zbiór pomników reformacji Kościoła polskiego i litewskiego, ser. 1. s. 1), staraniem Synodu Jednoty Ewangelicko-Reformowanej Litewskiej, [2-asis leidimas], Wilno: skl. gł. w Księg. Nauczycielstwa Polskiego / druk. „Znicz“, 1925, p. 60–92.

ZIOMEK JERZY, *Retoryka opisowa*, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990.

ZWOLSKI BOGUMIŁ, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–1641*, Wilno: Wydaw. Magistratu, 1936.

ZWOLSKI BOGUMIŁ, „Zburzenie zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w 1682 r.“, in: *Ateneum Wileńskie*, Nr. 12 (1937), p. 482–514.

*Jakub Niedźwiedź*DANIEL NABOROWSKI AND VILNIUS
COURT NARRATIVES OF THE 17TH CENTURY*Summary*

This paper concerns the rhetoric of court documents created in Vilnius in the first half of the 17th century. They were written down in 1639–1641, when disturbances between Protestants and Catholics broke out in the city. Among participants of these events was Daniel Naborowski (1573–1640), famous poet, diplomat, one of the leaders of the Vilnian Calvinist Church, and the judge of the Vilnian castle court. In the first part of the text the author recounts the course of events. Later he presents documents which bear a testimony to the litigation between Catholics and Calvinists. Naborowski must have come across them as both an official and a participant of the contention, and he probably even edited some of them.

These documents are entries in court records, testimonies of witnesses, transcripts of investigative board sessions and contents of verdicts. The author argues that in these documents were used means characteristic for school rhetorical exercises (*progymnasmata* or *praeexercitamina*), such as proof, *topos* (*locus communis*), a refutation of accusations (*refutatio*), narration, description, praise or reprimand and chreia.

The analysis of these documents reveals the language and the form of text by which participants of the dispute modelled the image of reality and that in result of these endeavours mutually exclusive narratives about events from 1639 and 1641 came into being. In four separate documents Catholics offer four different accounts of these events. A common feature of these documents is that they all attempt to present Calvinists in the worst possible light. To achieve this objective techniques of rhetoric exaggeration were used in these texts. They are most distinctly visible in the royal court verdict from 1640 which ordered to remove the Calvinist church beyond the city walls.

In the end the author points out that alike exaggerational techniques were used by Naborowski in his conceitous poems. The author notices that neither court nor poetic writings are faithful images of the former world and that they only tell us something about interpretative procedures used by people in the 17th century.

Translated Kaja Szymańska